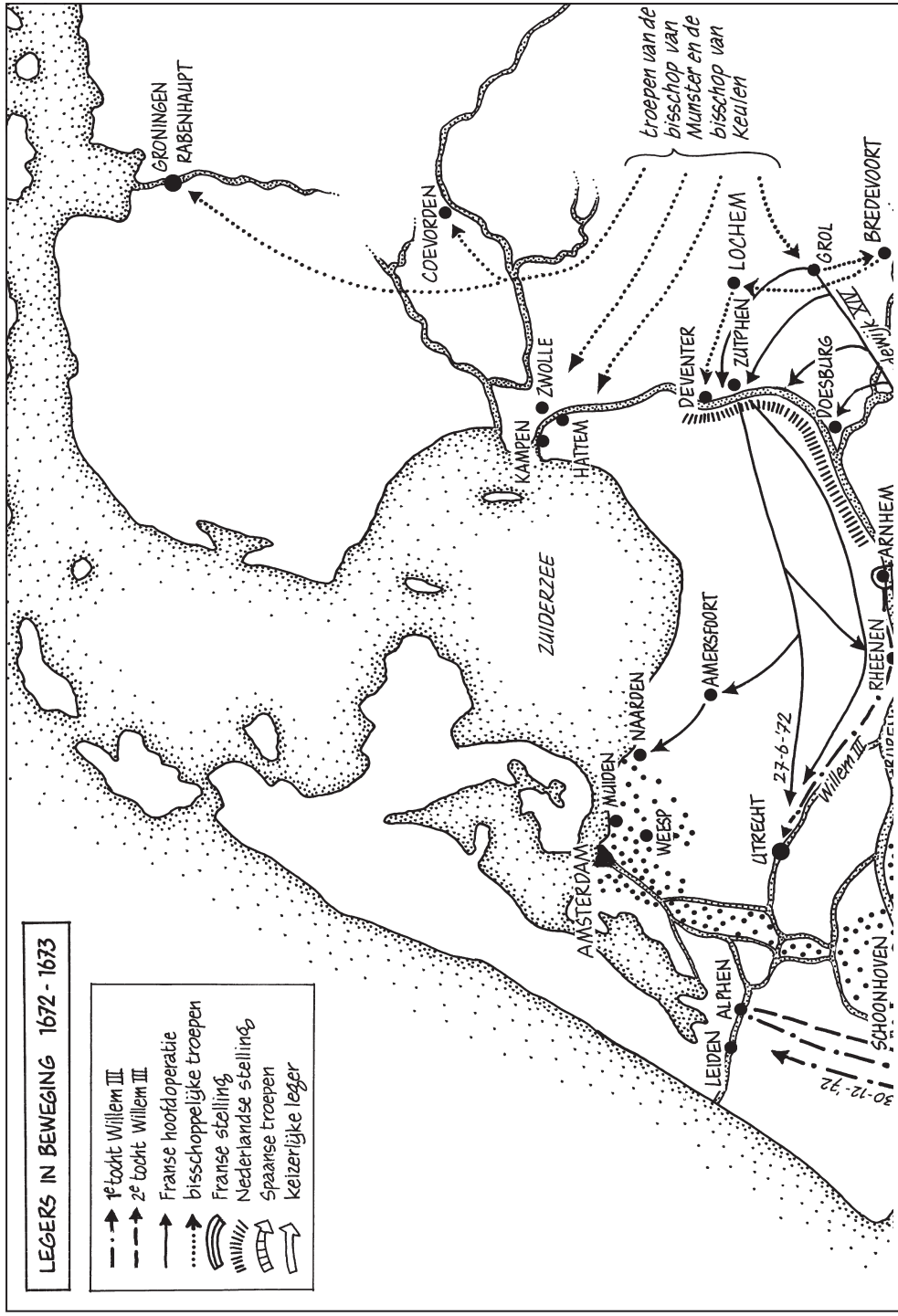

Inhoud

	Verantwoording	11
	Inleiding: vredeskinderen	15
1	Margaretha	34
2	Godard Adriaan	53
3	Godard	74
4	De aanval	95
5	Het verdrag	111
6	Vlucht	127
7	Water en sleutels	144
8	Tussen hoop en wanhoop	164
9	'Men zegt...'	183
10	Vechten als de vos	205
11	De keurvorst marcheert	224
12	Eenzaam en opstandig	245
13	De Fransen breken door	262
14	Het tweede oorlogsjaar	277
15	Sprokkelmaand	292
16	Verraden en verlaten	303
17	Rond Zijne Hoogheid	321
18	Nieuwsdienst	338
19	De wervingscommissaris	358
20	Keerpunt	377
21	De ontruiming	396
22	De oorlog gaat door	409
23	Bouwvrouwe	426
	Epiloog	441
	Noten	448
	Illustratieverantwoording	459
	Literatuur	462
	Register	467

LEGERS IN BEWEGING 1672 - 1673

- 1^e tocht Willem III
- - - - - 2^e tocht Willem III
- ↑ Franse hoofdooperatie
- Franse bisschoppelijke troepen
- ||||| Franse stelling
- ||||| Nederlandse stelling
- ↑ Spaanse troepen
- ↑ keizerlijke leger

DE WINTERVELDTOCHT VAN DE KEURVORST VAN BRANDENBURG EN DE KEIZER 1672 - 1673

Verantwoording

‘Ik schrijf dit,’ aldus Margaretha Turnor op 24 november 1672, ‘om zomaar een beetje met u te kunnen keuvelen.’ Haar man bevond zich ergens ver weg in het Duitse Rijk. Het was oorlog en bitter koud. Ze voelde zich ellendig en verlangde naar zijn aanwezigheid. De enige troost die ze had was het gekras van haar ganzenveer over het papier. Voor even kroop ze in haar schuilplaats van inkt. Maar wanneer ze de warme zegellak op de sluiting van de enveloppe liet druppen, stond ze alweer aan de buitenkant. Daarna was de brief minimaal een week onderweg. Tegen de tijd dat haar man haar regels las, en zij die van hem, was de werkelijkheid aan het uiteinde van de postverbinding een andere.

Op het eerste gezicht verhouden afstand en intimiteit zich slecht met elkaar. De historicus weet wel beter. Afstand leverde schatten op. In de vroegmoderne tijd dwong afstand de tijdgenoten hun gedachten aan de post toe te vertrouwen. De vele woorden die men sprak zijn allemaal verloren gegaan, maar de enkele die een afstand moesten overbruggen konden het nageslacht bereiken. De brieven van Margaretha zijn daarvan een schitterend voorbeeld. Wie haar ademloze monologen leest, heeft nog lang daarna haar uitroepen in meisjeshandschrift op zijn netvlies. Hetzelfde gaat op voor haar man, die voor zijn correspondentie drie secretarissen tot zijn beschikking had om zijn dictaat te noteren maar die een onmiskenbaar eigen toon en woordkeus hanteerde. Hun zoon was een al even trouwe schrijver. De dag nadat hij was verwond in de Slag bij Séneffe richtte hij het woord tot zijn vader. Het resultaat was een relaas van vele pagina’s waarin de adrenaline zijn pen als die van een seismograaf over het papier liet dansen.

Voor dit boek heb ik gebruikgemaakt van de briefwisseling tussen Margaretha Turnor, haar man Godard Adriaan van Reede en hun zoon, Godard. Hun brieven berusten in het Utrechts Archief. Ze zijn bewaard gebleven dankzij de zorg van Godard Adriaan, die als am-

bassadeur van de Nederlandse Republiek een enorme briefwisseling bijhield. Zijn nagelaten correspondentie bestaat uit twee gedeelten: de brieven die hij zelf schreef en de post die hij ontving, beide lopend van 1671 tot vlak voor zijn dood in 1692. De verstuurd missiven beslaan 16 dozen, elk met zo'n 80 à 100 brieven erin. De ontvangen missiven zijn met circa 70 dozen veel omvangrijker. Hier zijn dan nog niet eens de brieven van Margaretha en zijn zoon bij geteld, respectievelijk 7 en 6 dozen.

Wie leest wat zij elkaar schreven, beluistert een driehoeksgesprek. Elk vanuit hun eigen perspectief becommentarieerden ze de wereld en de gebeurtenissen om zich heen. Ze schreven ook veel over elkaar. De vader had het tegen zijn zoon over zijn moeder. De zoon had het over zijn moeder tegen zijn vader. De moeder had het tegen haar man over hun zoon. Ze gaven elkaar raad, hielden elkaar op de hoogte, keuvelden met elkaar als de stilte te drukkend werd. Tijdens het Rampjaar deden ze voor het handwerk van het overleven een voortdurend beroep op elkaar.

In het driehoeksgesprek is de kant van Godard Adriaan weggeval- len. Van zijn uitgaande brieven maakte hij altijd schetsen ('minuten'), behalve voor die aan zijn eigen vrouw. Het is een gemis dat gelukkig meevalt. Margaretha reageerde meestal stipt op zijn vragen, en herhaalde dikwijls woordelijk zijn verzoeken of ergernissen. Hierdoor valt veel van de inhoud van zijn bijdrage aan de gezinscorrespon- dentie te reconstrueren. Tegelijkertijd deed hij meermaals mededelingen over zijn vrouw en zoon aan derden, een brievenstroom die we weer niet van de andere gezinsleden hebben. Daarbij onderhield hij tijdens zijn ambassades een officiële correspondentie met de Staten-Generaal, eveneens een mooie bron. Al met al hoeven we dus geen zijde van de driehoek te missen.

Het is de eerste keer dat hun brieven de grondstof vormen voor het verhaal van hun gezin. Van historici heeft Margaretha tot dusver de meeste aandacht gekregen. Haar brieven zijn markant en emoti- oneel – voor de zeventiende eeuw ronduit een zeldzaamheid. Tot een integrale uitgave van haar brieven is het helaas nooit gekomen. Die van Godard Adriaan hebben enige wetenschappelijke interesse ge- kregen¹, die van de zoon nauwelijks.²

Het is gebruikelijk om het Rampjaar min of meer te laten samen- vallen met het jaar 1672. Het voordeel daarvan is dat het een compact verhaal oplevert dat zich keurig binnen het bestek van het kalender- jaar afspeelt. In 1672 vonden inderdaad de bekendste gebeurtenis- sen plaats: de aanval, de volksopstanden, de moord op de gebroeders De Witt, de overval op Bodegraven en Zwammerdam. Het jaar erna wordt vaak als een soort naspel behandeld, alsof niets logischer was dan de aanstaande aftocht van de machtige vijand en het einde van de ellende. Maar op 1 januari 1673 was de oorlog nog niet eens op de helft. Bovendien vormde dat jaar een substantieel deel van het Ramp- jaar, zowel in historische zin als in de beleving van de tijdgenoten. Voor de hoofdpersonen van dit boek bijvoorbeeld lag het dieptepunt van het Rampjaar in de laatste dagen van februari 1673. Ook daarna waren de beproevingen nog lang niet ten einde. Alleen al hierom leek het mij interessant te kiezen voor een ‘ruimere’ versie van het Ramp- jaar, een met de duur van zeventien maanden. Zo’n ruime versie geeft tevens de mogelijkheid wat meer aandacht te geven aan de internati- onale politiek en de diplomatie, die in belangrijke mate hebben bijge- dragen aan het overleven van de Republiek. De oorlog die in de zomer van 1672 begon werd echter niet in 1673 afgesloten, maar in 1678, met het sluiten van de Vrede van Nijmegen. De opmaat naar die vrede liet zien dat de Republiek met het Rampjaar een periode had afgesloten en een nieuwe was binnengetreden.

Ik citeer veel uit brieven; ik heb geprobeerd het zeventiende-eeuw- se taalgebruik in mijn hertaling naar modern Nederlands zo veel mo- gelijk intact te laten. Ik heb ook veel gebruikgemaakt van kranten; de Republiek was in de oorlog meer dan ooit een geruchten- en nieuws- gemeenschap en de kranten vormden daarvan een neerslag. Voor alle couranten die ik heb gebruikt kon ik terecht in de Koninklijke Biblio- theek; daar bevindt zich de grootste collectie van het land. Ook de citaten uit de nieuwsmedia heb ik in moderne taal omgezet.

Bij het schrijven van dit boek heb ik van velen hulp, advies en inspi- ratie gekregen. Ik ben daarvoor dank verschuldigd aan Guus Veen- endaal, Yolande van der Deijl, Hermine Manschot, Addie Schulte, Ingrid van der Vlis, Coen Wilders, Irene Groeneweg, Dave Pezarro, Lodewijk Gerritsen, Roel ten Klei en de mensen van kasteel Ameron-

gen, Wout Troost, Luuc Kooijmans, Mathijs Deen, Gerben Graddesz
Hellinga en Hannie te Grotenhuis.

Zwolle, maart 2009

Inleiding

Vredeskinderen

Huil, huil als je wilt en zo vaak als je wilt; de beker van de ramspoed zul je toch drinken.

Justus Lipsius, 1584

Kasteel Amerongen is een merkwaardig kasteel. Er zijn weinig bouwwerken uit de zeventiende eeuw die zo helder en gearticuleerd de boodschap verkondigen: ik besta. Op demonstratieve wijze heeft deze reus afstand gedaan van torentjes en puntdakjes, van pleisterwerk en zandstenen tressen boven de ramen. Amerongen staat poedelnaakt, wijdbeens en als een blok niets anders te wezen dan zijn eigen materiaal: bakstenen, gesneden uit de vette rivierbanken in de buurt. Veel gebouwen van die omvang hebben de aandrang een bevallige indruk te maken, maar niet kasteel Amerongen. Ik besta, dat is wat het met grote vasthoudendheid verklaart, en dat is ook het enige dat het wil verklaren.

Diep in zijn binnenste geeft het kasteel iets prijs over zijn bestaansrecht. Als bezoeker moet je daarvoor een donkere gang in, waar het ruikt naar oude stenen. Halverwege de gang leg je het hoofd in de nek en kijk je omhoog. Wanneer je ogen zijn gewend aan het schemerduister zie je dansende vlammen, en een vogel die klapwiekend aan de hitte probeert te ontkomen. Boven de kop van de vogel ontdek je drie woorden, een commentaar op zijn doodsnood: *perit ut vivat* – ‘hij gaat onder om te leven’. Geen vogel dus op de vlucht voor de vlammen, maar een vogel die aan de vlammen ontspruit. Dat kan maar één vogel zijn. Toen de bewoners een schilder de opdracht gaven de geboorte van de Feniks te schilderen, werd dat de symbolische geboorteakte van het huis. Door dit fabeldier, dat mooier uit de vlammen tevoorschijn kwam dan het ooit was, als mascotte te nemen zeiden de be-